

Sebastian Harasimiuk

(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

<https://orcid.org/0000-0002-4692-6971>

Cnotliwe Słowianki i knujące Niemki. Wzorzec
dobrej żony i jej antyniemiecki kontekst w powieści
historycznej *Bracia Zmartwychwstańcy*
Józefa Ignacego Kraszewskiego¹

10.4467/23916001HG.23.013.18814

Słowa kluczowe: Józef Ignacy Kraszewski, Bolesław Chrobry, gender, medievalizm, powieść historyczna

Keywords: Józef Ignacy Kraszewski, Bolesław Chrobry, gender, medievalism, historical novel

Sformułowanie „cnoty niewieście” niedawno zyskało dużą popularność w publicznym dyskursie i wywołało niemałe kontrowersje. Pomijając polityczny aspekt dyskusji wokół owego wyrażenia, to istotnym czynnikiem był fakt, że można je było rozumieć dwojako. Po pierwsze w kontekście seksualnym słowa „cnota”, oznaczającego dziewictwo. Takie ujmowanie zagadnienia potwierdzają językoznawcy, którzy notują, że współcześnie „cnota” to archaiczny, rzadko używany wyraz. Jeżeli pojawia się w wypowiedzi, to w celu określenia wspomnianej wyżej czystości seksualnej².

Po drugie „cnoty niewieście” interpretuje się jako specyficzny zbiór poglądów oraz cech, głównie zogniskowanych wokół wartości chrześcijańskich, zakładających szeroko pojęte: skromność, powściągliwość, delikatność, pracowitość, dobroć moralną, szlachetność i prawość w działaniu, oraz zastosowanie się w pełni do obowiązujących w danym społeczeństwie norm etycznych³. To użytkowanie

¹ Artykuł ten stanowi rozszerzony rozdział pracy licencjackiej autora, napisanej pod kierunkiem dr. Miłosza Sosnowskiego: Sebastian Harasimiuk, *Żony Bolesława Chrobrego w pamięci historycznej i literaturze (do 1939 r.)* (Poznań 2021), 36–48.

² Beata Raszewska-Żurek, „Kobieca cnota. Próba zrozumienia ewolucji znaczenia na przestrzeni wieków”, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 46 (2011): 83–84.

³ Agnieszka Piela, „Historycznie o cnotcie niewieściej i niewieścich cnotach”, *Poradnik Językowy* 10 (2021): 96–98.

potwierdzają badania językoznawców. Współczesne słowniki języka polskiego biologiczne znaczenie słowa „cnota” podają na dalszych miejscach, ewidentnie nie traktując go jako głównego. Problem polega na tym, że leksem „cnota” jako zespół cech moralnych był tak szerokim określeniem, że na przestrzeni lat wypadł z powszechnego obiegu. Zresztą nawet staropolskie rozumienie tego wyrazu nosiło w sobie skojarzenia ze sferą seksualną i zdaniem Beaty Raszewskiej-Żurek najwyraźniej te konotacje były bardziej wyraziste, wobec tego w toku ewolucji języka wyparły etyczny kontekst „cnoty”⁴. Etyczno-moralne konotacje znaczeniowe zbitki „cnoty niewieście” to także głównie dawna polszczyzna, notuje się bowiem używanie tego wyrażenia w XVI–XVIII w. Zarazem już wtedy semantyka tego zwrotu zwracała się w stronę seksualności, ponieważ łączono to z takimi treściami jak: wstyd, skromność, czystość, wianek⁵.

Jak zauważyła Agnieszka Piel, rzeczona fraza określa najczęściej „niegdysiejszy model «wzorowej» kobiety”. Moralne zalety kryjące się za tym sformułowaniem zwykle wiązane są z konserwatywnymi rolami przypisanymi płci żeńskiej⁶. W przytoczonym cytacie warto również wskazać słowo „niegdysiejszy”, ponieważ inną istotną cechą znaczeniową „cnót niewieścich” wydaje się być silne skupienie się na tradycji. To ona ma stanowić kluczowy punkt w życiu człowieka. Wobec tego „cnoty niewieście” z zasady wydają się stać w kontrze do różnie definiowanej nowoczesności, a postawy i idee jakkolwiek z nią powiązane uznawane są za niewłaściwe, zwłaszcza w wychowaniu.

Pojawienie się owego wyrażenia i podążająca za nim wizja kobiety nie jest niczym nowym. Podobne postrzeganie żeńskich powinności można odnaleźć w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego. Poprzez wzorzec i antywzorzec pisarz promował swoją koncepcję roli kobiety w społeczeństwie, nadając jej również narodową osnowę, a także polemizując w ten sposób z aktualnie zachodzącymi zmianami pozycji kobiet. Materiałem do tej analizy będzie jego powieść z cyklu „Dzieje Polski”, czyli *Bracia Zmartwychwstańcy*, opowiadająca o czasach Bolesława Chrobrego. Wobec tego podjęta zostanie próba refleksji, dlaczego takie narracje wielokrotnie korzystają ze średniowiecznego kostiumu historycznego.

W okresie aktywności twórczej Kraszewskiego ruch emancypacyjny kobiet dał już o sobie znać na ziemiach polskich, powstawały również powieści pisane przez przedstawicielki płci żeńskiej. Oba te zjawiska pisarz komentował, trudno jednak dokładnie określić jego stosunek wobec nich. O autorkach wypowiadał się przychylnie, wspierał je, lecz niekiedy jego słowa mogły brzmieć patronizująco⁷. Postać Zoni

⁴ Raszewska-Żurek, „Kobieca cnota”, 84–85, 99–100.

⁵ Piel, „Historycznie o cnocie”, 92–95.

⁶ *Ibidem*, 97.

⁷ Maria Berkan-Jabłońska, „Józef Ignacy Kraszewski jako recenzent literatury kobiecej w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIX wieku”, w *Kraszewski i wiek XIX. Studia*, red. Anna Janicka, Krzysztof Czajkowski, Paweł Kuciński (Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2014), 422–423.

z powieści *Szalona* Kraszewskiego do dzisiaj budzi dyskusje⁸. Początkowo uważano, że skrytykowano w niej ruch emancypacyjny, ale aktualnie dostrzega się jej wyjątkowość na tle epoki i interpretuje jako tekst może nie całkowicie profeministyczny, lecz wskazujący niektóre problemy kobiet oraz walczący ze szlacheckim patriachatem⁹. Najbezpieczniej będzie powiedzieć, że Kraszewski z rezerwą oceniał ówczesnie dokonujące się zmiany w położeniu społecznym kobiet. Interesował go los płci żeńskiej, często zręcznie kreował postaci kobiece w swoich powieściach, nawet się w nie „wcielał”, jednakże nie był zwolennikiem daleko posuniętej emancypacji¹⁰. Posiadał konserwatywny ogląd tej sprawy i według niego głównym celem każdej kobiety winno być stworzenie ogniska domowego, dobre wychowanie dzieci oraz wsparcie męża. Wszystko to miało być czynione z szacunkiem do narodu, religii i tradycji. Jak pisała Maria Janion: „Role, jakie pisarz przewidywał dla polskiej kobiety, zostały tu wyraźnie wymienione: matrona, anioł, towarzyszka, siostra”¹¹. Uzewnętrzniano się to w kreacji Emnildy¹² i Ody¹³ w *Braciach Zmartwychwstańcach*.

Powieść Kraszewskiego opiera się na typowym dla niego koncepcie¹⁴. Opisał on wybitnego Piasta, biorąc na warsztat schyłkowy czas jego panowania. Akcja

⁸ Wyczerpującej analizy recepcji *Szalonej* Kraszewskiego dokonano w: Mateusz Skucha, *Ładni chłopcy i szalone. Męskość i kobiecość w późnym piarstwie Józefa Ignacego Kraszewskiego* (Kraków: Collegium Columbinum, 2014), 27–71.

⁹ Zob. Stanisław Burkot, „Kobieta w powieściach i publicystyce Kraszewskiego”, w *Kraszewski. Poeta i światy*, red. Tadeusz Budrewicz, Ewa Ichnatowicz, Ewa Owczarz (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012), 301–321; Stanisław Burkot, „Kobieta, emancypacja i «sprawy fatalne» w twórczości Kraszewskiego”, w *Kraszewski – pisarz współczesny*, red. Ewa Ichnatowicz (Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 1996), 147–157; Agnieszka Czajkowska, „Powieść jest kobietą”, *Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza* 5 (2012): 391–403; Włodzimierz Próchnicki, „Dlaczego *Szalona*?”, w *Kraszewski i nowożytność. Studia*, red. Anna Janicka, Krzysztof Czajkowski, Łukasz Zabielski (Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2010), 339–359; Jadwiga Zacharska, „Emancypacja a polityka. Wokół *Szalonej* J.I. Kraszewskiego”, w *Kraszewski – pisarz współczesny*, 157–167; *eadem*, „Kobieta samodzielna, czyli *Szalona* Kraszewskiego”, w *O kobiecie w literaturze przełomu XIX i XX wieku*, red. *eadem* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2000), 21–37.

¹⁰ Berkan-Jabłońska, „Józef Ignacy Kraszewski jako recenzent”, 425; Burkot, „Kobieta, emancypacja”, 149; Mirosław Strzyżewski, „Kraszewski jako krytyk literacki (uwagi o stanie badań – wstępne rozpoznania – postulaty)”, w *Kraszewski. Poeta i światy*, 165–166.

¹¹ Maria Janion, *Kobiety i duch inności* (Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2006), 57.

¹² Emnilda (ur. 970–975, zm. 1017) – córka Dobromira, władcy niezidentyfikowanego terytorium na Morawach lub na pograniczu polsko-niemieckim. W latach 987–989 zawarła ślub z Bolesławem Chrobrym, z którym związana była aż do swojej śmierci; zob. Kazimierz Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów* (Warszawa–Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1993), 86–88.

¹³ Oda (ur. ?, zm. pierwsza połowa XI w.) – córka margrabięgo miśnieńskiego Ekkeharda. Około 1018 r. wyszła za Bolesława Chrobrego, a po jego śmierci (w 1025 r.) opuściła Polskę; zob. Gerard Labuda, „Oda”, w *Polski słownik biograficzny*, t. 23, red. Emanuel Rostworowski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978), 531.

¹⁴ Jak bowiem zauważył Wincenty Danek, Kraszewski unikał w swoim cyklu mocarstwowości, raczej skupiając się na okresach przejściowych bądź kryzysach polskiej państwowości: Wincenty Danek, *Powieści historyczne J.I. Kraszewskiego* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1966), 73–74.

powieści rozpoczyna się już po wielkich podbojach Bolesława, blisko momentu jego śmierci, w sytuacji, gdy ten stara się o koronę. Próby dostąpienia tego zaszczytu były żmudne, jednocześnie w tle rozkwita już konflikt pomiędzy nowymi chrześcijańskimi elitami a rodami nadal wiernymi starym pogańskim obrządkom¹⁵. Zamiast więc potężnej oraz rozkwitającej monarchii Chrobrego czytelnikowi rysowany jest obraz państwa niby nadal silnego, lecz wszystko wskazuje na nikłość tej sytuacji oraz zwiastuje kryzys państwowości lat 30. XI w.

Autor *Starej baśni* interesująco wykorzystał przekaz Galla Anonima, czyniąc jednym z głównych wątków anegdotę przekazaną przez kronikarza o anonimowej żonie Chrobrego i uratowanych przez nią od śmierci skazańcach¹⁶. To oni zostali tytułowymi *Braćmi Zmartwychwstańcami*, którzy tutaj (w narracji Galla Anonima przekazano nam jedynie informację, że byli synami poważanego rodu, nie znamy ich imion oraz nazwy rodowej) pochodzić mieli z fikcyjnej rodziny Jaksów, od lat wiernej dynastii Piastów. Zgodnie z ówczesnym stanem wiedzy historycznej¹⁷ Kraszewski przypisał wyczyn ich uratowania Emnildzie, tym samym czyniąc z niej postać pierwszoplanową, jako że cały wątek można uznać za kręgosłup powieści. To w związku z nim ujawniają się konflikty społeczne pierwszego państwa Piastów, a próba pokrzyżowania planów małżonki Bolesława oraz zdyskredytowanie jej w ten sposób jest jednym z elementów germańskiego spisku¹⁸.

Charakterystycznym zabiegiem Bolesławity¹⁹ było tworzenie kontrastujących ze sobą postaci: dobrej i złej. Mimo że pisarz teoretycznie sprzeciwiał się tendencji w literaturze, to wielokrotnie korzystał z tego układu, tym samym wartościując moralnie swoje kreacje²⁰. Spotkało to bohaterki jego dzieł, w których wielokrotnie zauważyć można konflikt dwóch typów kobiecości: wzorcowej, czyli kobiety skromnej, pobożnej i rodzinnej, oraz jej przeciwieństwa – *femme fatale*, egotycznej, odważnej seksualnie, mało religijnej oraz niestawiającej sobie za cel stworzenia rodziny²¹. Podobny kontrast zarysował się w *Braciach Zmartwychwstańcach*, gdzie po jednej stronie mamy ideał małżeński w postaci Emnildy,

¹⁵ Kolejny stały punkt w historiozofii Kraszewskiego. Jego zdaniem dzieje Polski to historia ciągłych walk wewnętrznych o władzę pomiędzy różnego rodzaju stronnictwami: Wincenty Danek, *Józef Ignacy Kraszewski* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973), 450–451.

¹⁶ *Gesta Principum Polonorum: The Deeds of the Princes of the Poles*, transl. Paul W. Knoll, Frank Schaer (Budapeszt: Central European University Press, 2003), 58–63.

¹⁷ Historię łączenia tej anegdoty z Emnildą zwięźle przedstawił: Grzegorz Pac, *Kobiety w dynastii Piastów: Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku: studium porównawcze* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013), 118–120.

¹⁸ Motywy również typowe dla twórczości Kraszewskiego: Danek, „Powieści historyczne”, 85.

¹⁹ Pseudonim literacki Józefa Ignacego Kraszewskiego.

²⁰ *Ibidem*, 189–190.

²¹ Janion, „Szalona”, 57; Karolina Mazur, „Matrona jako prototyp kobiety władczej oraz przekazicielki pamięci i tradycji w powieściach historycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae* 35 (2017): 36–39; Magdalena Sadlik, „Kobieta i świat. Kobięce kreacje w społeczno-obyczajowych powieściach Kraszewskiego”,

a po przeciwnej – przyszłą czwartą żonę Chrobrego, Niemkę Odę. Rywalka Słowianki zjawia się na piastowskim dworze, by uwieść Bolesława i w ten sposób przejąć władzę w państwie. Zaczniemy jednak od przyjrzenia się Emnildzie.

Portret trzeciej żony pierwszego polskiego króla trochę odbiega od średniowiecznego prototypu. Przede wszystkim królowa nie działa już tak autonomicznie jak w kronikarskich pierwowzorach. Całe wydarzenie jest jednorazowe, podczas gdy średniowieczne źródła sugerują, że działo się tak kilkakrotnie. Za każdym razem też była to samodzielna decyzja Emnildy, tymczasem w *Braciach Zmartwychwstańcach* królowa daje przekonać się swojej służce. Ponadto tak naprawdę cały spisek zorganizował Aron, opat z Tyńca, kontrolujący każdy element. Emnildzie przypada jedynie rola udobruchania męża, a następnie, w odpowiednim momencie, wyłożenia kart na stół. Nawet jednak z tym zadaniem nie radzi sobie całkiem samodzielnie. Kłamstwo oraz strach przed konsekwencjami ujawnienia sprawiają, że często wpada w rozpacz. Nawet, wydawałoby się, białe kłamstwo powoduje u niej wyrzuty sumienia, ponieważ nie potrafi oszukiwać swojego partnera. Emocjonalność jest jej jedyną stałą cechą charakteru. Histerię na wieść o skazaniu Jaksów pozostali bohaterowie powieści uznają za przypadłość Emnildy, o czym świadczy odpowiedź na pytanie Bezpryma²² o sprawy na dworze: „Co? co zawsze... Królowa Emnilda się modli i płacze”. Gdyby nie rady jej współnika, najpewniej zrezygnowałyby z tego przedsięwzięcia²³. Powieściowej Emnildzie daleko więc do zdecydowanej oraz rozsądnej królowej z kart Galla Anonima. Pomimo tego Kraszewski nie odmawia małżonce Chrobrego rozeznania politycznego, ma ona np. słuszne przeczucie co do nieuczciwości niektórych dworzan²⁴. Nie dzieli się jednak tymi obawami z mężem, skromnie pozostając z boku wielkiej politycznej gry rozgrywanej się na dworze Piastów. Podobnie więc jak w eseju *Niewiasta polska* Kraszewski zasugerował tu rozdźwięk pomiędzy sferą publiczną, w której realizować się mieli jedynie mężczyźni, a prywatną, domową, czyli jedyną właściwą dla kobiety²⁵. Emnilda klarownie pozostaje w cieniu swojego męża. Swoje życie podporządkowała jego woli oraz oczekiwaniom, jakie ma wobec niej społeczeństwo. Solennie wywiązuje się z roli przypisywanej wówczas kobiecie.

w *Europejskość i rodzimność. Horyzonty twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, red. Wiesław Ratajczak, Tomasz Sobieraj (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki, 2006), 322.

²² Bezprym (ur. 986–987, zm. 1032) – syn Bolesława Chrobrego z jego drugiego małżeństwa. W latach 1031–1032 książę Polski; zob. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, 106–107.

²³ Józef Ignacy Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy. Powieść z czasów Chrobrego*, t. 1 (Warszawa: nakł. M. Arcta, 1912), 41, 43–47, 50–51, 70, 98–100; t. 2 (Warszawa: Spółka Wydawnicza Księgarzy: Gebethner i Wolf. Michał Glücksberg. Maurycy Orgelbrand. G. Sennewald. Edward Wende, 1876), 37, 188–191, 229–235; t. 3 (Warszawa: Spółka Wydawnicza Księgarzy: Gebethner i Wolf. Michał Glücksberg. Maurycy Orgelbrand. G. Sennewald. Edward Wende, 1876), 24–26, 34–35.

²⁴ *Ibidem*, t. 1, 70, 97–98.

²⁵ Skucha, *Ładni chłopcy*, 107.

Można zauważyć, że Kraszewski upodobił bohaterkę do świętych księżnych z XIII w. i ich literackich przedstawień w średniowiecznych żywotach. Emnilda co prawda nie realizuje w pełni tamtejszego wzorca²⁶, lecz można zauważyć pewne inspiracje. W narracji wielokrotnie wskazywana jest jej skromność i dobroć, połączone z ogromną pobożnością. Królowa ubiera się ubogo, nie odróżnia od poddanych, „niemal zakonną odznaczała się prostotą”²⁷. Stroni od biżuterii, nosząc ją tylko z obowiązku, aby można było zauważyć jej wyższy status społeczny. Równie skromna jest jej siedziba – jedyną zdobioną rzecz stanowi ołtarz. Pomaga też potrzebującym, a nawet spełnia się w zadaniach misjonarskich, ponieważ niektórych poddanych nawraca na wiarę katolicką²⁸. Na marginesie – wyrzeczenie się kosztowności było również symbolicznym gestem wsparcia dla powstania styczniowego, sposobem ówczesnych Polek na okazanie uczuć patriotycznych²⁹. Autor *Starej baśni* mógł więc tutaj świadomie nawiązać do tego elementu.

Jeżeli chodzi o sferę seksualną, to w przypadku Emnildy niemożliwe było zastosowanie motywu całkowitej czystości, zamiast tego Kraszewski podkreślił wstrzeźliwość pary małżeńskiej. Chrobry i Emnilda od dawna nie współżyli ze sobą. Dlatego Bolesław kochał swoją żonę już nie pod względem cielesnym, tylko duchowym, ponieważ „Oda, kusila go po szatańsku, a swawolnego i nawykłego chuciom puszczać cugle człowieka, łatwo było jej pociągnąć – nie zmniejszało to jednak czci Bolesława dla niewiasty, którą i on i duchowieństwo i wszyscy za świętą niemal uważali. Korzył się przed nią i sromął król, a im czuł się winniejszym, tem powolniejszym okazywał się dla niej”³⁰. Po raz kolejny mamy znamienity kontrast pomiędzy Odą a Emnildą, w którym pierwsza jest kusicielką, a druga – świętą, a także motyw pochodzący z wzorca XIII-wiecznej świętej. Według autorów ich żywotów żona miała być pewnego rodzaju drogowskazem moralnym dla męża, powinna była nakłaniać go do czynienia dobra. Na początku pierwszego tomu *Braci Zmartwychwstańców* czytamy też, że Emnilda posiadała swój oddzielny dwór³¹, co było typowe dla księżnych z XIII w.³²

²⁶ O wzorcu świętej księżnej z odnośnikami do szczegółowszej literatury na ten temat: Czesław Deptuła, Aleksandra Witkowska, „Wzorce ideowe zachowań ludzkich w XII i XIII wieku”, w *Polska dzielnicowa i zjednoczona. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. Aleksander Gieysztor (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972), 146–157; Maciej Michalski, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004), 139–152, 164–298.

²⁷ Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy*, t. 1, 68.

²⁸ *Ibidem*, t. 1, 41, 43–47, 68, 70, 97–100; t. 2, 37, 75, 188–191, 229–230, 232–233; t. 3, 24–26, 125.

²⁹ Jadwiga Zacharska, *O kobiecie w literaturze przełomu XIX i XX wieku* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2000), 10.

³⁰ Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy*, t. 1, 99; t. 2, 75, 234; t. 3, 26, 125.

³¹ *Ibidem*, t. 1, 35.

³² Barbara Kowalska, „Miejsce kobiety w elicie władzy na przykładzie świętej Kingi”, w *Płeć i władza w kontekstach historycznych i współczesnych*, t. 1, red. Monika Anna Kubiacyk, Filip Kubiacyk (Gniezno: Instytut Kultury Europejskiej UAM, 2014), 90.

Emnildzie także przypadła rola matrony. Kraszewski zaczerpnął z *Roczników Długosza* informację o oddaniu Rychezy³³ pod kuratelę Emnildy. Miała ona otoczyć Niemkę wręcz matczyną opieką, wychować na wykształconą i przede wszystkim pobożną damę, co się w zasadzie udało, „choć synowa równie się okazywała pobożną, więcej się już sprawy świeckimi zajmowała”, czyli w kwestii religijnej nadal prym wiodła żona Chrobrego³⁴. Rola wychowawczynie Rychezy, którą pełniła trzecia małżonka Bolesława, dobrze wpłynęła na podopieczną, dając podwaliny pod jej późniejsze szlachetne działania (sprzeciw wobec pogańskiej rewolty w Polsce) w kolejnym dziele autora³⁵. Naturalnie powieściowa Emnilda wzorowo wychowuje też swojego syna – Mieszka II, mocno go kocha i pomaga mu wychowywać jego potomka. W podobny sposób troszczy się o poddanych i o swoje służki. W końcu to na prośbę jednej z nich, czyli Teofano (królowa nawet nazywa ją swoim dzieckiem), postanawia interweniować w sprawie Jaksów³⁶.

Dobra i pokorna Emnilda w *Braciach Zmartwychwstańcach* skontrastowana została z piękną oraz swobodnie prowadzącą się Odą Miśnięską. Niemka przybywa na dwór Bolesława, żeby rozpocząć płataninę intryg. Wątek ten wpisał się w dobrze zakorzenioną w XIX-wiecznym piśmiennictwie historycznym teorię, głoszącą, że za upadek Polski odpowiadali Niemcy, właśnie m.in. poprzez wżenianie w dynastię Piastów Niemek, które sabotowały państwo polskie od środka³⁷. Sam Kraszewski szczególnie upodobał sobie temat zagrożenia germańskiego, gdyż nie tylko aktywnie walczył z polityką Kulturkampf w swojej twórczości publicystycznej, lecz wielokrotnie w powieściach historycznych ostrzegał przed niebezpieczeństwem niemieckim³⁸. I tak Oda stara się odsłonić ukrycie skazańców przez Emnildę, ukazując to jako zdradę stanu. Jednocześnie podburza Bezpryma przeciwko Mieszkowi II. Spiski Ody nie powiodły się, jest zmuszona wrócić na chwilę na swój dwór, ponieważ Bolesława cieszy wieść o uratowanych

³³ Rycheza (ur. ok. 993, zm. 21 kwietnia 1063) – córka palatyna reńskiego Herenfrieda Ezona oraz Matyldy, córki cesarza Ottona II. Od 1013 r. małżonka Mieszka II, wraz z mężem koronowana w 1025 r.; zob. Jasiński, *Rodowód pierwszych Piastów*, 114–117.

³⁴ Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy*, t. 1, 35, 68; t. 2, 117, 190, 200; t. 3, 51, 53. Por. z analizą wizerunku Rychezy w *Masławie i Wizerunkach księżąt i królów polskich* J.I. Kraszewskiego: Małgorzata Delimata-Proch, *Obce i rodzime władczynie polskiego średniowiecza w polskim piśmiennictwie XIX wieku. Kształtowanie wizerunku i recepcja* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2014); eadem, *Rycheza, Królowa Polski (ok. 995 – 21 marca 1063). Studium historiograficzne* (Kra-ków: Avalon, 2019).

³⁵ O wizerunku Rychezy w *Masławie* Kraszewskiego: Delimata-Proch, *Rycheza*, 303–304.

³⁶ Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy*, t. 1, 41, 43–45; t. 2, 41, 45, 117.

³⁷ Małgorzata Delimata-Proch, „Historyczne sympatie i antypatie Józefa Ignacego Kraszewskiego pisarza”, w *Kraśniński i Kraszewski wobec europejskiego romantyzmu i dylematów XIX wieku. W dwustulecie urodzin Pisarzy*, red. Maciej Junkier (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki, 2016), 289.

³⁸ Danek, *Józef Ignacy Kraszewski*, 454–455.

skazańcach. To jednak nie powstrzymuje Niemki, jej służka Panicha otruje Emnildę na dalszych kartach książki³⁹.

Oda bardzo dba o swoją fizyczność oraz seksualność. Szczyci się nią, jednak „wyraz miała na obliczu ślicznym niemiły; kwitnęła krasą młodzieńczą, a wesela dziewiczego jej brakło; patrzała niby szydersko i niechętnie dokoła, wzrokiem zuchwalszym niż inne”⁴⁰. Jej nieskromność objawia się też w ozdobnej komnacie oraz w stroju, nie tylko bogatym, ale i wyzywającym. Zresztą frywolne zachowanie ma jasny cel – uwiedzenie Chrobrego. Stąd częste tańce czy jawne flirty córki Ekkeharda⁴¹ z Bolesławem, które jednak nie zmieniają miłości pomiędzy Piastem a pobożną Emnildą⁴². Dopiero jej otrucie otworzy Odzie drogę do małżeństwa z Chrobrym. Pokazywało to nie tylko niższość moralną narodu niemieckiego, który musiał osiągać swoje cele podstępem, lecz uwznioślało też kobiety polskie – Oda nie potrafi uczciwie zdobyć serca Bolesława, przegrywa w tym względzie ze słowiańską rywalką.

W *Braciach Zmartwychwstańcach* mamy więc do czynienia z konfliktem dwóch archetypów: kobiety cnotliwej, postępującej zgodnie z tradycyjnymi normami, oraz jej przeciwieństwa. „Starcie” wygrywa jednoznacznie Emnilda, która choć na koniec została otruta przez Ode, to wcześniej swoimi poczynaniami uratowała braci Jaksów, a ci odwdzięczyli się jej i Chrobremu, pomagając w wyprawie po koronę do Rzymu. Plany Niemki zostają pokrzyżowane, a gdy w końcu wychodzi za mąż za Bolesława, tenże nie ulega całkowicie jej wpływom. W analizie *Ady*, innej powieści Kraszewskiego, Magdalena Sadlik stwierdziła: „Chyba w żadnej powieści Kraszewski nie sformułował tak explicite swojego przekonania, iż powołaniem każdej kobiety jest pełnienie roli matki i żony, można wprawdzie zrezygnować, ale za cenę szczęścia i poczucia spełnienia w życiu”⁴³. Doskonale widać to również w *Braciach Zmartwychwstańcach*, gdzie odrzucająca tę rolę Oda Miśnińska ponosi klęskę na każdym polu swojej działalności i kończy nieszczęśliwa oraz samotna. Inaczej wygląda los Emnildy, która znajduje szczęście w miłości, cieszy się szacunkiem dworu oraz poddanych, a jej działania pomagają narodowi.

Dodatkowy kontekst interpretacyjny dodaje epoka, w której rozgrywa się akcja. Średniowiecze (albo lepiej powiedzieć – współczesne jego wyobrażenie)⁴⁴

³⁹ Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy*, t. 1, 96; t. 2, 41, 111–114, 119, 124, 232, 235–236; t. 3, 38–39, 47–54.

⁴⁰ *Ibidem*, t. 1, 70.

⁴¹ Ekkehard I (ur. ok. 960, zm. 30 kwietnia 1002) – syn Güntera z Merseburga, brat Ody. W latach 985–1002 margrabia Miśni; zob. Walter Schlesinger, „Ekkehard I, Markgraf von Meißen”, w *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 4, hrsg. von Otto Graf zu Stolberg-Wernigerode (Berlin: Duncker & Humblot, 1959), 430–431.

⁴² Kraszewski, *Bracia Zmartwychwstańcy*, t. 1, 70–72, 78, 94; t. 2, 41, 74–75, 114, 117–121, 191, 200–220; t. 3, 29–31, 38–39, 43.

⁴³ Sadlik, „Kobieta i świat”, 329.

⁴⁴ Odwołuję się tutaj do definicji mediewalizmu, jaką proponował Leslie J. Workman, który uważał go za ciągły proces tworzenia obrazu wieków średnich: Richard Utz, Tom Shippey,

wielokrotnie było wykorzystywane w narracjach mających pobudzić poczucie narodowej tożsamości. Medievalizm stał się popularnym motywem XIX-wiecznych ruchów nacjonalistycznych. Wynikało to z tego, że genezę współczesnych narodów widziano właśnie w tym okresie. Wobec tego politycy oraz sprzyjający im intelektualiści chętnie korzystali z odwołań do średniowiecza, próbując wykazać kulturową wspólnotę pomiędzy ówczesnie formującymi się narodowościami a średniowiecznymi społecznościami. Starano się stworzyć z plemion germańskich lub mieszkańców królestw pełnego średniowiecza naszych bezpośrednich protoplastów⁴⁵. W przypadku Polski łączono to również z konceptem Słowiańszczyzny⁴⁶, co dodatkowo uniwersalizowało konflikt z pruskim zaborcom, ponieważ tworzyło mit odwiecznego sporu Słowian z Germanami, który pozwalał przeciwstawić się polityce kulturalnej Prus.

Średniowiecze proponowało rzeczywistość bardzo dobrze wpisującą się w zapotrzebowania konserwatywnych pisarzy. Epoka ta dawała im obraz idealnego społeczeństwa, przywiązanego do religii i tradycji, tak odmiennego od krajobrazu po rewolucji francuskiej. Dlatego fantazja o wiekach średnich stała się dla nich modelem wymarzonego ustroju społecznego, konceptualną opozycją wobec modernizmu⁴⁷. Była to oczywiście wizja mocno idealizująca oraz wybiórcza. Wspomnieć można bowiem choćby o trudnościach z wprowadzaniem chrześcijaństwa w państwie pierwszych Piastów, z czym wiązała się tzw. reakcja pogańska z lat 1034–1037. Oba zjawiska wielokrotnie umykają politykom, publicystom i pisarzom. I o ile trudno Kraszewskiemu całkowicie przypisać taką ideologię (w swojej serii zaznaczał niejednoznaczny charakter religijny monarchii piastowskiej, a w *Masławie* opisał wystąpienia ludności przeciwko władzy), to jego rozumienie roli kobiety oraz propagowane przez niego wzorce osobowe wpisują się doskonale w postrzeganie wieków średnich jako okresu bardzo religijnego, gdzie najważniejszą wartość stanowiła rodzina, a kobieta została podporządkowana płci męskiej – jej domeną było przede wszystkim domowe ognisko. Tak przyjęty wizerunek epoki mógł stać się idealną sceną dla Emnildy, reprezentującej według Kraszewskiego ideał pobożnej matki i żony.

Zaangażowany politycznie dydaktyzm nie dziwi, gdy spojrzysz na poglądy Bolesławy na temat roli artysty w społeczeństwie. Wychodził on bowiem z założenia, że istnieje głęboki związek twórcy i jego dzieł z narodem. Twórczość miała

„Medievalism in the Modern World: Introductory Perspectives”, w *Medievalism in the Modern World. Essays in Honour of Leslie J. Workman*, eds. Richard Utz, Tom Shippey (Turnhout: Brepols, 1998), 5; Kathleen Verduin, „The Founding and the Founder: Medievalism and the Legacy of Leslie J. Workman”, w *Study in Medievalism*, ed. Karl Fugelso, vol. XVII (Cambridge: D.S. Brewer, 2009), 1.

⁴⁵ Patrick J. Geary, *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe* (New Jersey: Princeton University Press, 2002), 16, 18.

⁴⁶ Maciej Michalski, *Dawni Słowianie w tradycji polskiej pierwszej połowy XIX wieku. W poszukiwaniu tożsamości wspólnotowej* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2013), 11.

⁴⁷ Robert A. Nisbet, *The Sociological Tradition* (New York: Routledge, 2017), 14–15.

wyrastać z ducha danej narodowości, wyrażać jej charakter. Nie można sztuki oddzielić od tego kontekstu, więc zwłaszcza przed pisarzem stawał Kraszewski ambitne zadanie przedstawienia potrzeb ludu. Artysta miał swoją ojczyznę edukować, walczyć o jej wartości, służyć jej, więc wartość jego dzieła zależała od tego, jak z tych obowiązków się wywiązywał⁴⁸.

„Cnoty niewieście” w ujęciu autora *Starej baśni* to system cnot i postaw mocno inspirowany etyką katolicką, o charakterze narodowym. Dyskurs ten wyznaczał kobietom patriotyczne zadania, nadając przypisanym im tradycyjnym rolom społecznym szersze znaczenie. Wychowywanie dzieci, dbanie o dom i wspomaganie męża urastało tutaj do rangi ochrony i przekazywania tradycji. Spełnianie tych wymagań wyróżniać miało Polki, a także cały naród polski na tle innych nacji, zwłaszcza tych uważanych za wrogie. Emnilda i Oda z *Braci Zmartwychwstańców* realizowały te założenia. Tej drugiej przypadła rola antywzorca, kontrastu, który jeszcze dobitniej wskazywał na moralną wyższość trzeciej żony Chrobrego. Poprzez swoją skromność, prosty ubiór, zaangażowanie religijne oraz gesty stanowiła ona idealną reprezentację „cnot niewieścich”.

Sebastian Harasimiuk

Virtuous Slavic Women and Scheming German Ones: The Model of the Good Wife in Józef Kraszewski's *Bracia Zmartwychwstańcy*

Summary

Emnilda, the third wife of King Bolesław Chrobry, is presented in the work of Józef Ignacy Kraszewski as a woman who manifests in an exemplary fashion a set of character traits that are summed up by the expression “women’s virtues.” This article shows how the heroine of the novel implements this specific system of values. This takes place not only through her personal deeds, but is also highlighted thanks to the counter-model of Chrobry’s next wife, Oda Meissen.

In Kraszewski’s approach, an interesting national context related to “women’s virtues” emerges. This pattern, based on Catholic values, is used by the writer to idealize the image of the Polish nation and its past, and, at the same time, to diminish the German nation, to show it as morally inferior. This is an obvious commentary on the attempts at Germanization then being undertaken by the Prussian government.

The concept of medievalism is used in the article, as the action of the novel takes place in the medieval era. This period has been referred to many times in similar types of narratives, because this era was considered the period of the creation of the Polish nation. It also underlines the alleged eternity of the Polish-German or Slavic-Germanic conflict. In addition, the construction of Emnilda’s character is inspired by the thirteenth-century lives of the holy princesses of the Piast dynasty.

⁴⁸ Danek, *Józef Ignacy Kraszewski*, 260, 267–268, 298–299.